

יפוא לשמש ראייה נגד זיהוי הנפטר עם האמורא. אם כן קרוב לודאי שר' יעקב דקיסרין, רבינו יעקב בן דסי וטסיאוֹס Δασσάוּס Iaxxawibos מוננט אחד המכרייע לזכות זהותם של ר' יעקב דקיסרין מן הראוּי לציין עוד מוננט אחד במקומם המצווט ליעיל מבבלי אנו מוצאים את ר' יעקב בן דוסא בדרך מלוד לאונו⁽²²⁾). הדרך מlod לאונו הוא חלך מהכביש המקשר את קיסרין עם ירושלים. מקיסרין הילכו בכביש לאנטיפטריס ושם דרך אונו, לוד ובית-חורך לירושלים⁽²³⁾.

- (22) כתוב' קי"א, סע"ב: א"ר יעקב בן דוסא (כך בכ"מ ור') מלוד לאונו שלשה מיליון. פעם אחת קדמתי בשפט והלכתי עד קרטולו בדבש של התינוקים.
- (23) על דרכי התחרורה בין קיסרין ובין ירושלים עי, Leo Haefeli, *Caesarea am Meer*, Ss. 32-34; וביחוד יוסף פלאביום, מה"ב, 516-513.

קברי חמיירים בבית שערם

מאת ח. נ. חירשברג

בעונת החפירות הראשונה והשנייה (1937-1936) בבית-שערם נחשף אולם במערכת הקברים מס' 7, שבו ארבעה חדרים. בקירות החדרים הוצאות קופיות קטנות ובהן שרידי גלוסקמאות-ע. שברי ארון עופרת נמצאו באחד החדרים. מעל לcupola 1 של חדר ג' יש כתובות משוחה בצלב אדום (מס' 158), וזוו לשותה:

O M H P I T N O

וְזִדְעָן עַ

כלומר: שְׁלֵא אָנוּ שִׁי חָמִיר
בחדר ב' - בו נמצאו שברי ארון העופרת - מצויר תשליב חמיררי בצלב אדום,
אשר עדין לא נתפרש.
על תקופת הקברים הלאו מעיד המצב הפליאוגראפי של הכתובות היוונית, וכן
המציאות באולם זה. הם שייכים למאה הג' אחר ספה".ן. או לפחות המוקדם למחצית השנייה
של המאה הב'. שברי כל-החרט והנר, שנמצאו בחדר א', הם מן המאה הג'. על
יהודותם של הקברים מעמידים גם ציורי מנורה בת שבעה קנים ותשמיישי קדושה,
כגון שופר ומחתה, אשר נמצאו באולם⁽¹⁾.

(1) ידיעות אלה מסרו לי פרופ' מ. שובה (במכתו מיום 13 לינואר 1944) וד"ר ב. מיזולר (במכתו
מיום 20 לינואר 1944); ור' ב. מיזולר, ידיעות ה', ע' 61-62 (סקירה ראשונה על המערכת מס' 7).
בעל-פה החסוף ד"ר מיזולר, שלכל המאוחר אפשר לקבוע את זמן הקברים האלה בראשית המאה הד'
אחר ספה".ן. הנהן מחזק טבה לשני המלומדים על האידיות שבה נענו לי בכל דבר, אשר פניתי אליהם,
בקשר לאולם חמיררי של בית-שערם. בייחוד מודה אני לד"ר מיזולר, מנהל החפירות בבית-הsharpes,
על האפרחות להשתמש בתצלומים ובעהתקת הכתובות, אשר עדין לא נתפרסמו. על תגלית האולם חמיררי
סיפר לי - עוד בסתו 1937-מר י. בון-צבי בשחוותו בע'גסטוחובה. אבל רק עתה, בכואז אחרי נדודיים רבים
ארציה, זכיתי להכיר את הכתובת ואת התשליב.

הכתובות היווניות שזואקhumו.

הכתובות הזאת אינה מנוחה כל ספק, שהנקברים הם אנשים, אשר מוצאים מן חמייר. בכתבות דרום-הערביות נזכר שם ארץ חמייר ושם עם חמייר, אח מרן – רבווי שנון הידועה בסופו – הינו האחמאר או האחמור.⁽²⁾ חמייר הוא חבל ארץ, בתימן הדרומית, ועם אשר הגיע לשולטון במאה הא' לפסה"ג. החמיירים היו יורשייהם של השבאים וייסדו ממלכה גודלה, אשר השתטרעה על-פני תימן, ה策מות והתהאמת, הינו שפלת החוף של ים-סודן. אמנם בתואר הרשמי, ההיסטורי, של הממלכה הזאת לא נזכר השם חמייר, ולכן אין הוא שכיח בכתבאות.⁽³⁾ לעומת זאת כבר מוצאים אנו אותו במאה הא' אחר ספרה נפוץ הוא מאוד בכתביו הסופרים היוונים והרומיים בגורלה ובעזרא.⁽⁴⁾ כמכין Homeritae⁽⁵⁾ ההורים והערבים הצפוניים משתמשים בשם חמייר.⁽⁶⁾

העולם החמיירי.

קביעת אומם מיוחד. בן ארבעה הדרים, ומתארו של אחד המתים אָפְּקַעֲבָעָה מִיחָדָה, מוכחים שאין כאן סתם מקרה של קבורת כמה אנשים מושׂפעָה אחד. ככלומר ז肯 העדה, מזכירים היה מקומם קבורה של מדורות מציאות נראתה שבבית-שערים היה מקומם קבורה קבועה לעדיה שלמה. אבל למדורות מציאות ארון עופרת, דבר המוכיח כי המת הובא מרוחקים, קשה לנטיחת. שאחת העדות בתימן חצבה לה אלום בבית-שערים. המרחק בין תימן ובית-שערים שעלייד חיפה הוא כאלו פינים ק"מ. בימי קדם היו אומדים את הדרך הזאת, מן תומנה (בתימן) עד נמל עזה כדי שישים וחמש תחנות (=ימי) נסיעה.⁽⁷⁾ היא הייתה לא רק ארוכה, אלא גם קשה ומסוכנת. لكن אין הדבר מתבקש על הדעת, שעדה יהודית בתימן הוליכה את מיתה מרחק רב כלכך, כדי לקברים בבית-שערים.

בכל-זאת אי-אפשר להרהר אחר המעשה ולעורר את העובדה, כי לפניו קברים של יהודים, אשר מוצאים מארץ חמייר. מצייתו של התשליב החמיירי תעיד גם היא. כי רצונם של הנקרים או הקברים היה להוביל ולהציג את מוצא המתים. מайдן גיסא השמות היווניים, אשר נרשמו באותו הדרים מוכחים, כי האנשים הקברים

I. Guidi, *Summarium grammaticae veteris linguae arabicae meridionalis* 2 ר' M. Hartmann, *Die arabische Frage*, Leipzig, 1909, S. 352. לפי § 34,6. מורה השם חמייר בily חוספת הארץ על העם.

(3) הרטמן, שם, ע' 374, אסף את המקומות שבהם נזכר שם זה בכתבאות.

(4) ר' דרכ-משל, פליניוס, *Naturalis historia*, הוצ' מיהוח, ספר ו', פרק כ"ח (ל"ב), 161; 23 §. את כל החומר אסף טקץ', *Real-Encyclopaedie*, הוצ' פאולו – ויסובה בערך: *Homeritae* 2182, ע' 5.

(5) ר' תיאודור לקטורי ב', נ"ה, *Patrologia Graeca*, Migne, כרך פ"ו, ע' 212. יוחנן מלנס, *Chronographia*, ספר י"ה, PG, הוצ' צ"ז, Migne, 669, כותב גם ואגדת אמצעית; צורה זו שאליה מן החבשית תפרק.

(6) ר' פיין-סמיית, *Thesaurus Syriacus* א', ע' 1312. במקhab שמעון, הבישוף מבית ארעם (הוצ' גואידי) ובכתבא דחמיירא, הוצ' א. מוביירג, פעים אין ספר. בספרות הערבית הוא השם הרגיל לתקופת מלוכה האחוגנים של תימן. השפות האלה מכירות גם שמות אחרים, כגון שבא וכור; ר' מלוגים ובקראנ, סורה כ"ג, י"ב; לד', י"ד.

(7) ר' פליניוס, שם ספר י"ב, פרק ל"ב, § 64.

שפנו מהתרבות היוונית. על מושבות יווניות ומרכזיים יווניים בדרום ערב. וביהود בתימן, אין אנו יודעים דבר. אף כחובת יוונית אחת לא נמצאה עדין בכלל אותן השתח. בין שרידי הבניינים הרבים והמציאות הארכיאולוגיות נתגלה עדרכה רק עמוד אחד שלו כוורת בסגנון קורינתי, המעידת על השפעה יוונית⁸). עדות שנייה הן המטבעות החמייריים שטבווע בהן ראש האללה אתינה או הינשוף⁹). אבל דוקא מطبع העוברת לסוחר אינה יכולה לשמש ראייה. אמנם, ההיסטוריה פרוקופיוס, וכן סופרי הכנסייה, קוראים לדת התימנית הקדומה אמונה יוונית, אבל ביטוי זה היה בפייהם רק כינוי לעבודת אללים בצורתה המזוקקת¹⁰). אף אם נניח בדברי האומרים שהתרבות הדתית ההלניסטית הייתה נפוצה בדרום ערבה, דבר שלדעתנו אין לו כל הוכחות ממשיות, הרי היהודים בתימן בודאי לא היו קשורים אליה¹¹). כן יש להבהיר, שאת ההשפעות היוניות הגיעו האנשים, אשר נקבעו בבית-השרים, בארכות הסמכות לערב הצפונית. סיבות אלה מכךות אותנו ללבושים, שהואם החמיירי בביית-השרים היה מקום קבועה של איוועדה יהודית באחת המושבות התימניות בצפון ערבה. אלה היו קיימות לארוך דרך השירות בין תימן והים התיכון, על חוף מפרץ אילת ובמעבר הירדן.

ואשר לסתיבת הגירסת של יהודי תימן למקומות אלה, קיימות שתי אפשרויות: א' אלה היו פלייטים, אשר עברו לגור בצפון ערבה, מחמת המהומות שהתחוללו בתימן. סוף המאה ה'ג' וראשית המאה ה'ד' הן עונת ירידת השלאה של הממלכה השבאית-חמיירית; באותו זמן כבשו החבשים את השלטון בידם. לא מן הנמנע הוא איפוא שבתקופה זו עזבו היהודים רבים את הארץ ועברו לגור צפונה¹²). בדרך-כלל היו נדיות

(8) ר' גראָטמן בספר *איסטערטוםסקונד*, *Handbuch der altarabischen Altertumskunde*, שהוציא ד. נילסון, קופנהגן, 1927, ע' 148.

J. P. Hill, *Catalogue of the Greek Coins of Arabia*, London, 1922, p. XLVI (9) & pls. VII–X

(10) כן אומר פרוקופיוס בפירוש: רבים מחזיקים באמונה הישנה, אשר תקרא בפי האנשים היווניים, *De bellis* ספר א', פרק כ', הoz' הoirri, ע' 106. וכן גראה לי שפַּרְאִיס־גָּלִידָן (JPoS י"צ, ע' 9) מכנים דעה זורה בדברי פרוקופיוס, במצום בהם עדות להשפעות הליניסטיות בתימן. ראייה ברורה יותר *Acta Martyrium S. Arethae* במאוסף *Martyrium* של המחבר האלמוני של Acta Martyrium S. Arethae, October, X, § 1 (270): באוטה מלכות שבע החשובים כלם היו יוונים (אֲלָגָלָגָן) וברברים. לברנֶטִיכָה, מועל של דברי ה-*Martyrium*, כתוב בביוארו למקום, שבמושג ברברים כלולים גם היהודים. דברי ה-*Martyrium* בענין היהודים הם חידוש. אחרים מabortות הכנסייה אומרים רק שהחמיירים של אותה תקופה ניבאו אחריו האמונה היוונית. כמו כן קורא ניקיפורוס קליסטוס את מלך אכטום (ח'בש) העכו': מאמין ב��שי היהודים; ר' פרק י"ג, PG, קמ"ז, ע' 301, וכן תיאודור לקטורה, *Ecclesiastical history*, ספר י"ג, PG, פ"ה, ע' 212.

(11) השווה דברי גלזר, *Skizze der Geschichte und Geographie Arabiens* כרך ב', ברלין, 1890 Das Griecheln in der Religion scheint vor dem Eindringen von Judentum: 546; ע' 1890 und Christentum in jenen Laendern (Himjar und Aksum) besonders noch im 4 Jhrh. ueberhaupt Mode gewesen zu sein. אלא מסמכים על נילסון, *Handbuch*, ע' 48 ואילך, אבל הלה מדבר רק על סוריה.

(12) קשה לקבוע את התאריך המדויק של המאורעות האלה; הם אירעו בין 320–280 אחר ספה' ג'נו' גלוון, *Die Abessinier in Arabien und Afrika*, מינכן, 1895, ע' 178 ואילך; הרטמן, JA Frage Altorientalische Forschungen, ע' 156 ואילך; וינקלר, *Frage* JA, ע' 313; קונט' רוסינוי, JA, ע' 36 (י"ג), ע' 1921

כאליה מזרום לצפון, מלחמת פורענות שבאה — וואו דוקא מלחמה, דבר שכיח מאוד לנו ששבטים תימנים שלמים, כגון בני ג'יד'מא, בני נג'אה, אולי גם בני מריד או מרת'יד, עברו לגור בעיר יתר — מדינה היהודית זמן רב לפני השבטים אס וחי'רג', היינו לכל המאוחר במאה הד' אחר ספה'ג'. אכן אפשר להחלה אתם אנסים אללה התייה זו בעודם בתימן או באו אל' מדינה כע'א ושם התהייה זו. עובדה היא, שכבר זמ'ם נטמעו בין היהודים, עד'כי לאפשר היה לקבוע אם יהודים הם או ערבים מתימן⁽¹⁴⁾. יש סוברים שגם המשורר היהודי-ערבי הידוע שמואל בן עדייה היה מוצאו מבני ג'סאן, שבת תימני. בין בני ג'סאן היו מתיהדים, ובוודאי שלא היה התגיריו בתקופה שקדמה להתישבותם בעבר הירדן. לאחר זמן התנצבו רבים מבני השבט הזה תחת השפעת הביזנטים⁽¹⁵⁾. בימי מהמד נוצרת ביחסם משפחתי יהודים חמייריים בח'יבר: מרחב ואחו יאסר, שהצינו בגבורתם בשעת המלחמה בזמן מצור המוסלמים⁽¹⁶⁾.

ב' מסתברת יותר הדעה שהייתה זה פשות סניף מסחרי של יהודי תימן בקרב אחת המושבות המסתחריות של אנשי דרום-ערב, או אף בין היישובים היהודיים בצפון ערב. עבר הירדן או מפרץ אילת. בתקופה מהמד מוצאים אותו עדין מושבה תימנית מסחרית במפרץ אילת. בחוזה שכורת מהמד עם יושבי עיר זו מבטיחה הוא לTIMENIM, לסורים, ובכל' לסוחרים מעבר לים, חופש מסחר בכל הארץ ורשות להשתמש בכל מקום בבארות, כדי להש��ות את בערים⁽¹⁷⁾. בשתחים אלה גרו הרבה מאוד יהודים. בעציון גבר, עלייד אילת היה שוכן יהודי; וגם יהודים אלה נהגו להוליך את מתייהם אל בית-השרים⁽¹⁸⁾. תושבי מקנא, בדרך מפרץ אילת, היו כלם יהודים, משפט בני ג'נבה. אלה היו עשרים מאוד וגם מלומדי מלחמה היו להם בגדים יקרים, אריגים, שרינונים, סוסים, עבדים, אחוזות דקלים⁽¹⁹⁾. בודאי ישבו ביניהם גם יהודים מתימן. יושבים יהודים היו באותה תקופה גם

(13) ביחס התגבר זרם ההגירה צפונה לאחר היפרץ ספר מארב, בשנת 450, אז באו בני אס וח'ורין אל מדינה.

(14) ר' ابن רסחה, BGA ז', ע' 62; כתאב אל-אנגאני י"ט, ע' 95; סמהורי, כתאב ואל-זופא, מצר 1326 ה', א', ע' 114, 115; ב', ע' 361; ר' גם ויסטנפלד, Geschichte der Stadt Medina, עמ' 514.

(15) ר' כתאב אל-אנגאני י"ט, ע' 98; ר' הירשברג, Der Diwan des as-Samau'al ibn Adija

קרקוב, 1931. ע' 5, 39. על התגיירות בני ג'סאן ועוד שבטים דרום-ערביים, כגון חארת', בני קאנאו כנודה (כפי שמספרים יעקובי, תאריך א', ע' 298; ابن כתיבה, מעאף, ע' 299) ארוחב את הויבור במקומות אחד

(16) ר' ابن השאם, סירה, ע' 760 ואילך; ולהוויזון, Muhammed in Medina d.i. Vaqidis

Kitab al-Maghazi, ברלין, 1882, ע' 268; 271; מקריזי, אמתאע אלאסמאע,akahra, 1941, א'

ע' 314; 315; דיארכברדו, תאריך אלח'םיט, מצר, 1302 ה', ב', ע' 50; חלבוי. אנסאן אל-יעון פי אל-סירה, מצר, 1329 ה', ג', ע' 45.

(17) המקורות בהויה 18.

(18) מ. שובה, בספר היישוב א', ירושלים, תרצ'ט, ע' 168.

(19) ר' ابن סעד א', ב', ע' 37; 28; 38 (= ולஹויזון, Skizzen und Vorarbeiten, ד' 75, 74, 44, 44 §§ 139; 126; 69; 59 ואילך); פתו אל-בלדאן, ע' 902; מסעודי, חנבה = Medina in, ע' 405; ابن השאם, ע' 902; מסעודי, חנבה = Annali del' Islam ב', א', ע' 38, 6, 254, י. ספרבו, אלג'ראניה ואדאהה, ע' 108; ק. איטוי, Die Schreiben Muhammads an die Staemme Arabiens Berlin, 1916, ע' 43 ואילך.

באדר'ך ובגְּרָפָא, אשר ע"י סֶלַע (Petra), וכל האיזור הוה מברוך בפוריותו הרבה. הוא היה אשם החג'אן. שיריות העربים בשובט מא"י ומעבר הירדן, אשר שמה הביאו את סחרותיהן, היו סרות עוד בימי מקדס (במאה הי' אחר ספה"ג) אל אילת כדִּילקנות שבר ח'ג'אן. ארץ הנבטים כולה הייתה עשירה בכפרים וחשובה מן ערי ח'ג'אן, אשר ירדו פלאים בתקופת האסלאם⁽²⁰⁾. החוזה הנ"ל מלמדנו, כי התימנים נבדלו משאר יושבי המקומות שהזכרנו, בפרשנותם. התימנים, הסורים והאנשיים מעבר לים, עסקו במסחר, בעוד שתוшибי המקום עצם היו בעיקרים איכרים, דיגים, אורגים. משום כך בודאי לא נטמו הראשונים בתושבי הנאות והערים, ושמרו על זכר מוצאים. היה בזה מעין דגש מסחרי.

פרטון זה מסלק את הקשיים, אשר יכול להטעור לרגל מציאות אלם חמירני בבית-שרים. אמן שם נקבעו יהודים חמירניים, אבל אלה גרו לא רוחוק — באופן ייחסי — מא"י, או לי באילת, ציון גבר, מקנא, או ארץ הנבטים. הסביבה היוונית השפיעה עליהם, והם קראו את עצם בשמות יווניים והתעתרו בתאריהם.

התש"י ב חמירני.

בכתובות מדרום-מערב תשליבים הם תופעה רגילה. עפ"ר נמסר באופן זה שם המלך, או האגדלים — רבוי המלוכה, אשר הציבו את הכתובות. לעיתים מצין התשליב גם שם מקום. הוא מהווים ח'ק ממשי מן הכתובות. תכנה של הכתובות או פרטיהם אחרים מענין המאורע והמסיבות, אשר גרמו לחריתתו של התשליב, מקרים את פתרונו. לעיתים התשליב הוא סמל מדיני כל-שהוא ונשנה הרבה פעמים⁽²¹⁾. ביהود שכחיהם החשליבים בנסיבות, ואנו מסמלים הם את שם המלך, מקום יציקת המטבע, דגל מדיני כל-שהוא; ואפשר שהם מסוימים גם את ערכה⁽²²⁾. בכל המקרים אלה יש אפשרות לפענה את התשליב, בעזות נסוח הכתובת או בזכות תדרות הסימנים בנסיבות, ואעפ"י שלגבינו אין זה מן הדברים הקלים⁽²³⁾. אבל אלה, אשר להם נועדו הכתובות והמטבעות, בודאי היה להם הדבר בספר פתוח.

כאן מהו התשליב החמיiri הבודד של בית-שרים תופעה מוזרה במערכת

(19) ר' ש. קלין, *Juedisch-palaestinisches Corpus Inscriptionum*, וינה, 1920, ע' 101; ספר היישוב א', א', 2. בני קינקאע ונצ'יר, שגורשו ממדינה בידי מהomed, פנו אליה. בודאי מפני שגם אז עדין היה ישוב יהוד באדרעי; ר' ابن השם, ע' 653; ואקד', מג'ז, ע' 181; 190 (W.I 164); ابن סעד, ב', א', ע' 20; טברוי, א', ע' 1361; ابن אלאת'יר, ב', ע' 107; ביז'או, לסתורה ח', כ"ז; דיarbכרי, א', ע' 520.

(20) ר' BGA, ג', ע' 178; 155; 1.

(21) צייר סמלי כזה בראש כתובות — CIH 540; 540; ור' מה שבת בעל זה גלויז, Zwei Inschriften ueber den Dammbruch von Marib כתובות וביחור תדרי הוא בנסיבות; ר' מורדטמן, Wiener Numismatische Zeitschrift 1880, ע' 307 ואליך; מילר, Suedarabische Altertuemer, וינה, 1889, לוח י"ב, מס' 29–42; וכן היל, Catalogue of the Greek Coins, לוח י"א, מס' 1–17 (מלבד 2, 14).

(22) ר' היל, שם, ע' XLVI ואליך; ואילך ובלוחות הנאותיים.

(23) בפרטון התשליבים עסקו הספריטים שומרות עליהם בהערה 21; ור' עוד ד. ה. מילר, Die Burgen und Schloesser Suedarabiens nach dem Iklil des Hamdan, Monogramme — מורדטמן — מיטבורג, Sabaeische Inschriften, המבורג, 1931, במפתח —

הכתובות מדורות-ערב, במידה שנתגלו עד כה. התשליב בא תמיד משולב בכתבות — כМОבן חז' מבטבעות — ובה כתובות לכל ההפחות כמה מלי"ם באופן הרגי. נוסף עלי' כך כמעט שלא נמצאו כתובות בשפת דרום-ערב ובכתב דרום-ערבי בכל', ותשיליבים בפרט, מ חז' ל טח שבו השתמשו בלשון זו. ידועים רק שני מקרים כאלה: כתובות דרום-שונית, מענית-יוונית, באי דילוס⁽²⁴⁾). וכתוות מענית על ארון מתים מגינה שבמצרים⁽²⁵⁾). במקורה הראשון יש בידינו תרגום הדברים שנקטו בעינית, כך שגם יוכל להבין את הכתוב. עניין המ齊יה במצרים משער ד. ה. מילר, שע' מכתסה הארון, אשר אבד, היה גם כתובות בכתב החרטומים⁽²⁶⁾, בעוד רודז'נסקייס סבור כי הנוסח שע' הארון הוא רק מעין שטר עיקול, המיעוד לקרובי הנפטר, ואילו השטר במקורו היה גנו במקדש — וזה נכתב בודאי בכתב החרטומים א'ם⁽²⁶⁾. הכתובות החמיירות שנמצאו באקסום (חיש) הוקמו בשטה, שבו הבינו את השפה הזאת. ובכל זאת גם שם יש בצד נסח בלשונות גנו ויוונית⁽²⁷⁾.

המסקנה הנובעת מכלן היא, שהתשלי' בBIT-שרים הוא רק ח'ק של כתובות גדוליה יותר. זו הייתה בודאי לנגד עניין האיש אשר ציר את התשליב על הקיר. הציר, או שלוחו ידעו, שرك מתי מעט יוכלו לקרו את האותיות החמיירות, וכך משחו על הקיר רק את התשליב. מעין סמל ו קישוט לאנשיים, שייבנו לפ' צורת האותיות. כי לפניהם כתוב חמיריה, ולא יעמידו לתחקוח על פתרונו. בדagem על הכתובת כולה סמכו על שני דברים: א' יודע ערבית-דרומית יקרו את הנוסח כו'ו במקור, אשר ממנו עשה הציר את העתק התשליב; ב' אחרים ימצאו את פשר הדבר בכתבאות היוניות.

איפה היה הנוסח המקורי של הכתובת? מובן, שגם הוא נמצא באולם הקברים. על-מה היה כתוב? על ארון העופרת, אשר שרידיו נמצאו באותו חדר ב', שע' קירו צויר התשליב. מציאות ארון עופרת, בשעה שאור המתים הובאו. בארונות עץ, היה עצמה מעידה על אחד ממשני הדברים: או שהנפטר הובא למקום רחוק יותר, מאשר שאור המתים; או כי מערב הצפוןית, כגון תימא, דzn (אל-ע'לא), חגר (מדאן צאלח); או שעשו זאת לכבודו ומשום השיבות. קרוב הדבר, שימושו בארון עופרת ממשני הטעם גם יחד על הארון נחרתה או נכתבה הכתובת שאותה ליווה התשליב. אולי היה חרוט על הארון גם פרצוף פניו של הנפטר, כמו שמצאנו בתמין מצבות ובהן צורת-פנים⁽²⁸⁾. הציור על הקיר הוא העתק מן הכתובת אשר היה חרוטה על ארון העופרת⁽²⁹⁾. אס-יך היה לצייר על מה שיסוכן כשם שמשה

Clermont-Ganneau, *Inscription bilingue minéogrecque, Comptes-Rendus de - ר' 24*
Conti Rossini, *Chrestomathia ; l'académie des inscriptions* 1908, pp. 560—546
.66. Roma, 1931, מס' Arabica Meridionalis Epigraplica

(25) ר' ד. ה. מילר, *WZKM* ח' (1894). ע' 1 ואילך; ג. רודז'נסקייס, ZS ב', 113 ואילך; קוגוטי רוסיני, שם, מס' 82; ור' גם הופעות ד. ה. מילר, שם, ע' 161 ואילך.

(26) ר' שם, ע' 3. מעניין, אעפ' שאין זה תקופה כלל, כי כתובות זו וקשריהם גם אל דzn, שם, ע' 9.

(26) שם, ע' 120; גם היא סכורה שהמת עצמא, או אבותיו באו מודן או אורה האורחות; שם, ע' 119.

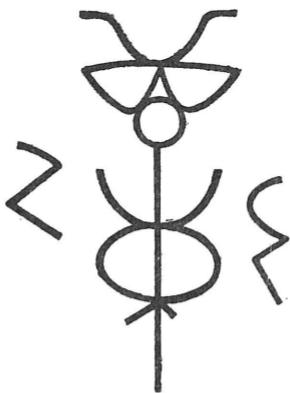
(27) ר' גלזר, *Abessinier*, ע' 142 ואילך; 152 ואילך; ור' מיק' מה, *Acta Orientalia*, ב' (1924), ע' 272.

(28) ר' התמונות בספרם של מורדטמן — מיטבו, *Sabaeische Inschriften*, CIH, 7, שהו עתק תשליב מטבח, ר' שם,

(29) דבר דומה זה שיערו חכמים בעניין כתובות CIH, 7, שהו עתק תשליב מטבח, ר' שם, ע' 19; וגם דברי היל, בספרו הנ'ל, ע' LXII.

רק את התשליב על הקיר. הנוטה המלא היה לעיני המבקרים בבית-שערם. מאלוי מובן, שהצир על הקיר אינו פרי כפיו של פועל מומחה לכתב דROOM-ערבי. כי מניין נמצא באוזן ישראלי סתת או ציר הריגל בכתובות חמיריות? נסף עלייך אףן המלאכה הריגל והמצוי כמעט בלאי ווצא מן הכלל היא חניתה באבן או יציקה במתכת; ואילו התשליב של בית-שערים משוח במכחול בצע אדום (שר) על קיר לא חלוק, וגם דבר זה השפיע לרעה על הצורה, שכן בה מן היופי הסימטרי, האופייני לתמונות והתשלים בדורות-ערב. בהשוותו את משהת המכחול פה אל הכתב היווני, נעמוד מיד על ההבדל. דבר זה גרם לטשטוש האותיות וצורתן הנאה. בעוננו התשליב הסטייע המחבר בתצלום ובתרסיט, שהוא העתק מדויק של התשליב בגודל טבעי (24 X 17 ס"מ) ונעשה בידי חברי המשלחת הארכיאולוגית בבית-שערם. שתי התמונות משולימות זו את זו. כמה קווים, אשר קשה ללהבים בתצלום ברורים על התסריט, לעומת זאת קלטה המצלה את תמונה התשליב כולה, וכן גם שתים שלוש אותיות, ביתר נאמנות²⁹).

ברורות הן האותיות המשולבות: ר, מ, י, ח, ו, ק. מלבד אלה מצויה עוד נ בצד שמאל. אמן, בתצלום ניכרים רק שרידי הצבע; אבל על התסריט ברורים שלושת קווי ה-נ"ז. ב שנייה, משונה בצורתה, נמצאת — מקבילה — בצד ימין³⁰. ויש אולי סטיות מעניין הוא המצב הפיזיאוגרافي. צורת האותיות מרושלת, ויש אולי שרטוט

א ב ג ה ו פ י ז ל

²⁹ מתרבר, שטבות טכניות אין אפשרות לתת את התצלום של הכתובת היוונית והתשליב. את התרשים הכין יידי האדר. צ. קרבך.

³⁰ לפניו רואתי את התסריט הש贬תי את הטמן שבדי ימין לאות ש הפוכה כדי⁰, 180, דבר הריגל ביחור במטריות, ואני מעורר שום קושי. עתה, מכיוון שמדובר בתסריט נ שבד שמאלי, ושוב אינה מנicha מקום לשום ספקות, קרוב לוודאי שהאות אשר מימין מקבילה לו שמאלי.

מן הדוגמאות הקלאסיות המקבילות. כפי שבארנו אשר הרבה בכך הציגו, שלא היה מנוסה, ואופן הכתיבה. אבל נראה שאפשר לחתות את כל האשם בו. בדוגמה, אשר היתה לפניו כבר ניכרו בודאי סימני הרשנות, הירidea והשינויים האופייניים ביחס לכתבות הצפוניות. ככל-כמה שמתור להסיק ממשונה האותיות שבתשילב, יש דמיון ביןין ובין הכתובות הלחינאיות, אשר נמצאו בדרכן (צפן ערבי⁽³⁾).

את שבע אותיות התשליב מסדר אני לשתי מילים בסמכות:

קול חטיה, קלומר קיל הייר בערבית צפונית, נגיד חמיר.

קֹל הָו אַחֲד הַתְּאֵרִים הַשְׁכִּיחִים שֶׁ נְשִׂיאִי תִּימָן בַּתְּקוֹפהּ הַמְּאוֹחֶרת³²). הוּא כִּינוֹי לְמִשְׁרַת זָקָן וּרְאֵשׁ שְׁבַט³³). אֵין כֵּל תָּמה בְּדִבֶּר שִׁיהוּדִי מְכוֹנָה בַּתוֹּרָה זוּ. הַלֵּא בַּמְלָכַת חָמֵיר שֶׁ המתייהדים הַיּוּ מְלָכִים יְהוּדִים וּנוֹגִידִים יְהוּדִים, כַּשְׁ שָׁהִיוּ כָּלָה בְּחַסּוּפָה הַמְּקָרָא וּבֵית שְׁנִי באָזִי.

ג'יד - קול - ερώστυτός ερεπός

האם דאגה העדה החמיירית, שוג אלה, אשר לגביהם היה הכתב החמייר כספר החתום, ידעו מי הם הקבורים באלו? אמם כן! ראשית כל רשמו את הכתובת הידועה לנו כבר מתקופת אומבריאנו. שנית, מוצאים אנו באותו החדר, שבו נמצא התשליב, כתובות יוונית: *Μεναη προεσθύτερος* וקן העדה (הנגיד)⁽³⁴⁾. אם נזכרף את הכתובות שחדר ב', ו' יחד – נקבע אומבריאנו⁽³⁵⁾, ממש כמו בתשליב: נגיד חמיר⁽³⁶⁾. אכן עדת החמיירים, מושג אלה, אשר לגביהם היה הכתב החמייר

(31) ר', בדור-כלל, חומר כתובות העשר שאספו-logique en Arolie II, pls. CXXIX-CXXXIX Jaussen et Savignac, *Mission archéo-* 180^{אינו} הסיבוב של ח' -צורת האות ח' (ח' שמייחד בחליב המוסר באמת את צורת האות ל' פ' מצבה המקובל: ע') -כתובות לחיאן מ"א, ג' ס"ב; אפיינית ביותר היא צורת האות ק': הצורה הקלאסית נשנהה כפי שראוי היטב בכתבות מ' מ"א - אחד הקווים משנה את דמותו המואנכת ונעשה עגול בזווית של 45°: מלאפת מאור השוואת האות מ' ל' זו המצוייה בכתבות לחיאן: גם בכתב הקלאסי באהאות זו בכמה צורות, אולם בכתבות לחיאן הספקתי למנות לכל הפחות עד ש צורות שונות, ר' -למשל -כתבות ל' ז', מ' מ"ט, ג' שתי צורות שונות בכתבות אחת(!), נ' ג' -אוות זו עלולה בכל הסתגל לחומר שעליו הורטים אותה. ור' הערת רודוקנקיס, SZ ב', ע' 123, הערת 1.

³² בדבר קבוצת התוариיטים: קיל, שיח', אמיר, נגיד – ר' דברי נצ'טוי, כ"ב (1868), ע' 90, הערת. 2. לשימוש המקרה של נגיד-השוואה, למשל – יחזק' כ"ח, ב'; דחיה' ה', ב'.

34) מהנה(ס) Mevanah הוא סירוס יווני מקובל, ומוהו רבים בשמות עבריים: יעקו במקום יעקב גורב, יעיל-בר בערב את המחבר הבהיר, ישורב.

(35) אגב: הח' וואר הר שם מ' *Qeasibhúteqos*, ז肯 העוד, לאחד הקדורים באולם החמיירוי עלול לסייע בקביעת תקופת חייו. כתוර רשמי נזכר הוא בפקודות הקיסרים במאה ה' אחר ספה"ג, וכן כמה פעמים בתובנות של אותה תקופה; ו/or שירר⁴, *Geschichte des Jud. Volkes*, 1909, ע' 89.

ש. ברונו, *The Jewish Community*, פילדלפיה, 1942, א', ע' 99; ב', ע' 55; ג', ע' 13;amanus.

חתיבת קומה ושכיחת כבר בתחום השחרגות המלים ז肯 ונשיא העדה; ר' לדוגמא-בראש' כ"ה, ב'; דבר ל"א, כ"ח; תחול' ק"ה, ל"ב; פסודו - אריסטיאס, הוצ' ונדנ'ג, § 310. קרוב הדבר שמדובר במקרה אחד。

(36) על, להגדיג, שנגתי בראשונה אל פענוו החשילוב, ופהרתי אותו בזורה שסורתה לעיל, בלא שם לב לנוקות הכתובות היוונית שבאותם. כן לא ידעתן אז, כי הכתובת $\Delta\Gamma\Omega\Gamma\Omega\Gamma$ רשותה דוקא באחד דרך שבו מצאו החשילוב והארון. במקתיבותם של פרופ' שובה וד"ר מיזלר לא ציין פרט זה. לכהענרגני ד"ר מיזלר על זאת, ראייתי בדבר הוכחה ברורה לזכונות פתרוגני. וכך

ולוקא דמיסתפינא הימי אומר שאפשר למצא גם רמז לשם מנה(ס) בציור החמיירי האותיות מ, ח, נמצאות בתשליב. אותן נכפלת משנה צדיין, וכך נשכח בקרבו אותה! שם לא כן יקשה להקליט באמת מה עניין הבו'ן משני צדי התשליב. אמנם, לא מן הנמנע הוא שזאת היא נו'ן המידע הדרומי-הערבית ועלינו לקרוא — או'ן — קול חמירן, נגיד החמייר. ב' נשכח גם, שהאותיות נ-ו'ש טבועות גם במטבעות חמיריות על פניה של האללה אתינה⁽³⁷⁾. אכן קשה להכריע, ועלינו להסתפק לעת עתה בצ"ע. רק דבר זה ברור, שגם את הכתובות היוניות: מנה(ס) הנגיד יש לקשר עם ארון העופרת.

מסקנות כללות.

העולם החמיירי בבית-شعرם הוא — לפי ידיעותינו היום — העדות הקדומה ביותר ע"י יהורי חמיר. אף אם נקבע את זמנו לתקופה המאוחרת ביותר, כ"ומר ראשית המאה ה'ר', אחר ספרה'ן, הרי נמצא שבתימן עצמה חי היהודים לכ' הפחות באותה ה'ג'; כי הלא היה סיפק בידי צאצאיהם, שנבראו בבית-شعرם, לשנות את מקום מגורייהם ולעבר שוב צפונה בגל' סיבות שפירטנו מעלה. הספר הנוצרי פילוסטוריוס, שחיה במאה ה'ר', אחר ספרה'ן, מספר לנו ג' שהתעמלוה הנוצרית בתימן, במחצית הראשונה של המאה ה'ר', נתקלה בקשישים רבים בגל' מספרם הרב של היהודים בארץ זו⁽³⁸⁾. התגלית בבית-شعرם מאשרת את דבריו. מעתה אין לחתול לכ' טפק במציאות היהודים רבים בתימן כבר במאה ה'ב-ה'ג' אחר ספרה'ן. כך בטלים כל הקשיים וה考יות שמצוין המלודמים בקורות היהודות בדרום-ארב, וההשערות שבאמת היה שם רק מעין תנועה מוגנתיאיסטית כל-שהיא⁽³⁹⁾.

אבל גודלה מזו. התגלית מראה על שלשות הקשרים שהיו בין היהודי תימן והישובים בצפון ערב, עבר הירדן וא'י. כאן אנו נוגעים בבעיה, אשר לא נפתרה מאז נתעוררה, הינו שנות השמונות של המאה העבריה; הלא היא בעית השפעת היהודות על יושבי דן, כפי שהיא משתקפת בכמה כתובות בתחום זה? נזכרים בהן גדו'י כת המסורת (כבריו שעת הנז'). הדת והאורח; וגם אדם ששמו מראה'לה, כ"ומר איש-אללה. אלה ועוד רמזים אחרים המוכחים על אמונה בא' אחד והופעות לשונוות מעניינות (ה'א הידיעה וכיו'ב) גרמו לכך, שיערו חכמים, כי בצפון ערב נתקימה מלחכה יהודית במאות ה'ב-ה'ה'ר' אחר ספרה'ן⁽⁴⁰⁾. אבל לפי מצב העניינים בכתבאות הלחיאניות עצמן, נראה היה שהדבר אכן ברור כל-כך. עתה אחרי תגלית קברי החמיירים בבית-شعرם מפתיע הקשר בין הכתובות הלחיאניות ובין התשליב: ר א' שית, הדמיון בכתב. שניית, הסינכרוניזציה בזמן; הרי אין כל ספק שהכתבות הלחיאניות הן בנות אותה תקופה ממש, אשר בה חי החרמיירים שלנו. לש' שית, הדמיון

זה הקראיה מנה(ס) בתשליב מושפעת מן הגותה היונית ולבן מהיסס אני לסמור עליה, אעפ"י שהבאתי ראיות, כי תרגום כתובות בלשון זורה לשפת המדינה הרגילה היה דבר שכיח; ו/or' הערות 24–27 לעיל.

(37) היל, שם, ע' XLVII, לוח VII. וbijoud המطبع VII, 8, הוצ' Migne, Ecclesiastica Historia

בזה בעבודתי, קורות היהודים בערב, העומדת לצאת לאור בקובץ.

(38) ר' — למלשל — מרגוליות, The Relations between Arabs and Israelites prior to the Rise of Islam, לונדון, 1924, ע' 62 ואילך.

(39) עיין גלו'ר, Ethnologie und Geographie des Alten Orients, Skizze, ע' 119 ואילך; הומל, מינגן, 1926, ע' 148.

בתארים: הקול, ה"סוסטטוט" של בית-השורדים, מקבייל לככבר התימני, הנזכר בכתובה דדן⁽⁴¹⁾). קשה להניח שעבודות אלה מקורן אך ורק במקורה בערמא⁽⁴²⁾). עליינו יהודות שכאן נחשפו עקבות המוביילים אותנו אל חשיפת הקשרים בין ארץ-ישראל והגולה היהודית בדרכם ערב ובצפונה במתוך הר א-שוננות אחר ספה"ג. דבר שהיה עד כה רק בגדיר השערה, מתאשר עתה בעוררת התגלויות בעולם החמיירי בבית-השורדים. גם الآخرון למלכי חמיר החופשיים, ד'רונואס היהודי, קיים קשרים עם המכמי טבריה⁽⁴³⁾. היהודי תימן כאז עצה היו ענף חי ואבר בריא שניק ממקור ירושאל וארץ-ישראל.

(41) ההבדל שהרטמן, Frage, י' 30 וההערות, מושג בין שתי דרגות שרה אלה איננו חשוב;

ור' גם ז'וסן – סווינייק, Mission, ב', י' 448.

(42) גופי הדברים מכרי חיים לקשר כתובות דרום-ערביות עם המושבות המסתוריות בצפון ערב ודרק המסתחר; ר' העורות 26 ו-26^a.

(43) כתבא דחמיירא (*The Book of the Himyarites*) הוצ' מוברג, לונדון, 1924, א' 27^a; אגרטה דשמעון (*La lettera di Simeone vescovo...*) הווצ' גואידי, רומא, 1881, י"ך – ט"ו.